

TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE TÜRK KADINI VE ATATÜRK

Vahap SAĞ

Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

Özet

“Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk” konusunda hazırlanan bu makale, giriş kısmının dışında “İslamiyet’ten Önce Türk Kadını”, “İslamiyet ve İslamiyet’ten Sonra Türk Kadını”, “Kurtuluş Savaşı ve Sonrasında Türk Kadını ve Atatürk” olmak üzere üç temel başlık altında ele alınmış olup, tarihsel süreç içinde incelenmiştir.

Atatürk eline geçen her fırsatta gerçekleştirdiği reformlarla tek bir amaç güdüyordu. Bu amaç, Türk ulusunu, çağdaş dünyada layık olduğu konuma yükseltmek ve Türkiye Cumhuriyeti’ni sarsılmaz temeller üzerinde her geçen gün daha güçlendirmektir.

Cumhuriyetin kurulması ile birlikte ciddi bir biçimde ele alınan kadın hakları 1924’te başlatılan çalışmalarla hız kazanmış, 1926’da kabul edilen “Türk Medeni Kanunu” ile sonuçlandırılmıştır.

Tarihi perspektiften bakarsak kadınlar, kentleşme, artan öğrenim ve istihdam olanakları ile birlikte özgürlük kazanmışlardır. Günümüzde kadınlar sıkıcı ev işlerinin monotonluğu sebebiyle çalışmaktalar ve ev kadınlığının düşük statusünden kurtulmak, ekonomik bağımsızlık kazanmak, benliğini gerçekleştirmek ve yeni çevrelerde ahablık kurmak gibi güdülere sahiptirler. Kadınlar, erkekler izin verdiği için değil fakat böylesi onlar için bir yaşam tarzı haline geldiği için çalışmaktadırlar.(Ekin, 1990:67)

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Kadın, Türk, Değişim

Abstract

Atatürk and the Turkish Women in the Historical Process

This article, entitled “Atatürk and the Turkish Women in the Historical Process”, consist of, apart from “Introduction”, 3 major parts, namely “Turkish Women in pre-islamic period”, “Turkish Women in post-Islamic and Islamic period”, “Atatürk and Turkish women in and after the War of Liberty”, is a historical analysis of a very important period for modern Turkey.

As known, Atatürk aimed only one target in his reform activities he had any chance to realize. This aim was to make the Turkish nation be in its highest position, to make Turkish Republic state on strict grounds and to strengthen day by day.

The women rights, handled seriously with the declaration of “republic”, rapidly improved by the process started in 1924, and this betterment process ended successfully with “Turkish Marital Law” signed in 1926.

We see, from the historical perspective, that the Turkish women gained more freedom as a result of improvements in urbanization, education and employment. Today,

the women, escaping from the monotonousness of houseworks, employ in almost every field of employment. They have their instincts to rescue from the lowest status of being a woman, to hold her economic independency, to familiarize her self confidence, and to discover new horizons. Women work not because men allowed them to but because this is a way of life for them (Ekin. 1990:67)

Keywords: Atatürk, Women, Turks, Transformation

1. Giriş

Çağımızın güncel tartışmaları arasında “kadın hakları” ve “kadın-erkek eşitliği” önemli bir yer tutmaktadır. Gelişmiş ülkelerde hatta bazı gelişmekte olan ülkelerde kadın ve erkek, içinde doğup büyüdüğü, yaşamlarını sürdürdükleri toplumda eşit hak ve sorumluluk taşıyan bireyler olarak yerlerini almışlardır. İş yaşamının her kademesinde, her alanda ve her meslek dalında kadınlar erkeklerle yan yana, yarışırcaasına çalışmakta, direktmekte, dolayısıyla başarılı olacağını göstermektedir. Buna rağmen kadının toplumda ikinci sınıf vatandaş statüsünde bulunduğu doğrultusundaki görüşün, gösterilen tüm tepkilere rağmen, güncelliğini koruduğu gerçeği ile karşı karşıyayız.

Hızla değişen ve evrimleşen çağdaş toplumlara damgasını vuran özelliklerin başında, daha fazla eşitlik ve özgürlük arayışlarıyla birlikte, bireyler ve kategoriler arası farklılaşma ve bu farklılaşmaya karşı hoşgörü gelir.

Tüm toplumlarda kadının rolü çok yönlü ve çok boyutludur. Bu nedenle kadının iş olanaklarını arttırmaya, düzeltmeye yönelik düzenleme ve politikaların başarılı olabilmesi için aynı zamanda aile içi rol ve ilişkilerin yeniden tanınması, yeni koşullara uymayan, gelişme ve uyumu zorlaştıran köhnemiş değer yargılarıyla mücadele edilmesinin yanısıra, gerek kadın gerekse erkeğin eğitiminde ve sosyalleşmesinde köklü değişikliklere gidilmesi gerekmektedir. Bu eşitliğe yönelik içinde cinsiyete göre belirlenmiş geleneksel işbölümü yerine, cinsiyeti ne olursa olsun her bireyin yeteneğine göre işbölümünde yer alacağı yeni bir toplumsal düzende, gerek kadın gerekse erkek, kişiliklerinin çeşitli yönlerini geliştirerek en üst düzeyde verimli olabileceklerdir. (Özden,1990:19)

Günümüzde bir çok ülkede, mevcut aktif nüfusun bir kısmını oluşturan kadınlar, kalkınmanın dayandırabileceği insan kaynakları içinde kabul edilmektedir. Öte yandan kadınlar, yapısal düzenlemenin sonuçlarına da iştirak etmektedirler. Aktif nüfus ve istihdam içinde kadın ve erkeklerin yer ve rolleri önemli farklılıklar arz etmektedir. Bu nedenle, özel bir öneme sahip kadınların durumu, yapısal düzenlemelerin olumsuz etkilerinden çalışanların korunmasına yönelik politikalar kapsamında önemle ele alınmalıdır. Bu duruma koşul olarak, bütün nüfusa yönelik ve insan kaynaklarından potansiyel olarak en iyi şekilde yararlanma amacı taşıyan politikalar kadınların tüm kapasitelerinin sınırları ölçüsünde ekonomik faaliyetlere etkin şekilde katılmalarını ve mesleksel isteklerini gerçekleştirmelerini sağlayacak özel koşulları içeren bir şekilde oluşturulmalıdır.

Türkiye’de kadınların konumu incelenirken perspektiflerden birinde kamusal alana ağırlık verilip Cumhuriyet döneminin hukuki, siyasi ve kurumsal reformları gözönüne alınabilir. Cumhuriyet öncesi dönemde ve Orta Doğu’ nun diğer toplumlarıyla karşılaştırıldığında bu reformların, kadınların kamusal katılımının giderek artmasındaki yansımaları gerçekten olağanüstüdür. 1926 yılında dinsel kanunlar külliyatı olan Şerîye’ den medeni hukuka; çok eşlilikten tek eşliliğe; boşanma, mülkiyet, çocukların yönetimi konularında eşit olmayan hukuki haklardan eşit hukuki muameleye; siyasi katılımsızlıktan 1930’da yerel seçimlerde, 1935’te de genel seçimlerde olmak üzere tam seçme hakkına geçilmesi gibi hukuki reformlar çok önemlidir. Bu reformlar, kadınların, kanun tahtında cinsiyet olarak ayrı tutulup eşit olmayan muamelelere maruz bırakılmalarının sona erdirilmesinin resmi kalıplarını oluşturdu. (Kağıtçıbaşı, 1990:103)

“Kadın” ve “kadınlık” herşeyden önce bir niteliktir. İnsanın cinsiyetini belirleyen, fizyolojik bir farkla başlayıp yaşamı boyunca kişiliğinin ayrılmaz bir parçası olarak, onun gelişmesi ile bütünleşen bir özelliktir. Kadınlar kendilerini herşeyden önce anne ve eş olarak görmek üzere yetiştirilirler. “Kadın dışarıda çalışan erkeğin rahatını sağlayan, aile ahlak değerlerine beççilik eden bir varlık olarak algılanmaktadır.” (Türk Aile Ans.,1991:537)

Öte yandan “ekonomide, üretim sürecinde kadın emeği daha fazla sömürülüyor. Toplumun yaşantısında asıl yerinin ailesi, evi olduğu yaygın görüşü yüzünden eğitim olanaklarından daha sınırlı yararlanıyor. Meslek seçim alanı, çalışma olanakları daralıyor, herşeye rağmen çalışma hayatına katılabildiği zaman ne ücret ve değer hakları açısından ne ilerleme olanakları açısından eşit koşullarda yer alabiliyor.” (Tekeli,1998:9)

Devletin ve milletin devamı açısından çok önemli olan aile kurumunun en iyi şekilde sürdürülmesi görevi de kadının omuzlarına yüklenmiştir.

Bu kısa girişin ışığında “Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kadın” konusunun daha iyi anlaşılmasının sağlanabilmesi için kısa bir tarihten sonra Atatürk döneminde Türk kadınları ile ilgili görüş ve düşüncelerin bir sentezi yapılmaya çalışılmıştır.

Konu ile ilgili olarak başvurulmuş kaynakların bir çoğunda kadın konusu tarihsel süreç içinde ele alınırken genellikle “İslamiyet’ten önce”, “İslamiyet’ten sonra” ve “Cumhuriyet Dönemi’nde Kadın” olmak üzere üç temel başlık altında incelenmektedir. Bu çalışmamızda da konunun aynı sistem içinde incelenmesinin uygun olacağı düşünülmüştür.

2. İslamiyet’ten Önce Türk Kadını

Türkler’in tarihte göçebe bir yaşam tarzı sürdürmüş oldukları bilinen bir gerçektir. Bu yaşam tarzlarına rağmen Türklerin doğal ve geleneksel ulusal kültürlerinin kadına kazandırdığı kişilik canlı ve hareketlidir.

İslamiyet'ten önceki Türklere ait bilgiler M.Ö. 4000 yıl gerilere kadar gitmektedir. Bu köklü bilgiler arasında kadının temel nitelikleri “Ana”lık ve “kahramanlık”tır. Kadın ata binme, silah kullanma, savaşabilme gücü ile değerlendirilmeye tabidir. (Savcı,1993:107)

Türkler tarihleri boyunca kadına hep değer vermişler ve onu yüceltmişlerdir. Özellikle Oğuz Kağan Destanı kadına çok yer vermiştir. Sekizinci Yüzyıl Orhun Kitabeleri'nde Türk kadınından saygı ile bahsedilmekte ve Oğuz prenseslerinin sosyal ve siyasi alanlardaki çalışmalarına da değinilmektedir. Bu dönemde kadın savaşta, siyasi toplantılarda ve sosyal ilişkilerde her zaman kocasının yanında yer alırdı.(Gündüz, 2000:135))

Türklerin İslamiyet'e girmelerinden önceki mitolojik çağda ve daha sonraki “yazılı eser” döneminde çok ilginç bir yaşam tarzı vardır.. “Totemcilik ilk Türklerde de görülmektedir. Yine en ilkel toplum sayılan “klan” hayatını yaşayan atalarımızda “klan” mensupları arasında evlenme yoktur. Erkek evleneceği kızı başka klanlardan seçmeye mecburdur. Exogami (dışardan evlenme) zorunluluğu aile yaşamına bazı özellikler getirir.” (Kafesoğlu, 1980:9) Türklerin totemi “Kurt”tur. O'nu “Ata” sayarlar, ona taparlar. (Göksel,1993:105)

Totemcilikten sonra Türklerin girdikleri din Şamanizm'dir. Bu dönem “Tanrı” ve “Tanrıça”lara inanma devridir. Türklerin en fazla inandıkları ve güçlü buldukları Tanrı'nın adının “Ana Tanrıca” olması gerçekten ilginçtir. Doğum, iyilik ve aşk gibi “güzel” olan her konunun üzerinde bir “Tanrıça” ismi, buna mukabil hastalık, ölüm ve savaş gibi “fena” konularda olan bir “Tanrı”nın gücü geçer. Eski Türk inanışlarına göre, evrenin yaratılışında Ulu Tanrı'ya “Dünyayı yaratan fikri”ni veren “Akana” da bir “Tanrıça”dır. Dişidir. (Göksel,1993:105) Şamanizm’de eşitlik temel kuraldır. Kadın güçlü, kişilikli ve etkilidir. (Doğramacı,1989:132)

Türk Halk İlmî (Folklor) nin en değerli belgesi sayılan “Dede Korkut” kitabında “kadının erkeği tanımlayan saygıdeğer kişiliğinden” sık sık söz edilir. Dede Korkut’ ta kadının aile yapısındaki yeri konusunda kendine özgü bir sınıflandırma vardır. Aile her bakımdan kadının yönetimindedir. (Öztelli,1976:106) Eski Türklerde kadın konusunda bilgilerin yer aldığı diğer bir yapıt Yusuf Has Hacip’in 1069 yılında yazdığı “Kutadgu-Bilig” adlı eserdir. Bu eserde de kadın ve kızın değerinden “nadir” deyimini ile söz edilir. Yine Türk Moğol inanışlarına göre Yer Ana Tanrıçası “Ötüken” de dişidir. (Göksel,1993:106) Ziya Gökalp’in “Türkçülüğün Esasları” adlı eserinde de İslamiyet’in kabulünden önceki Türk kadınının konumu ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Bu eserde yer alan bilgilere göre eski Türklerde ana ve baba soyu değerce birbirine eşit tutulmuştur. Ayrıca ev yalnız kocanın malı olmayıp, karı ve kocanın ortak malıdır.Bu nedenle evin erkeğine “ev ağası” denildiği gibi, evin hanımına da “ev hanımı” denirdi. (Unat,1982:7) Gökalp adı geçen eserinde Türkler’in tarihin her döneminde aile yaşamı açısından demokrat ve feminist bir görüşe sahip olduklarını ifade ettikten

sonra totemizmin etkisiyle erkeğin, Şamanizm'in etkisiyle de kadının kutsallaştırıldığını belirtmektedir. Bu nedenle tüm aile uygulamalarında kadın ve erkeğin birlikte bulunması zorunluluktur. "Velayeti amme Hakan ile Hatunun her ikisinde müpteseken tecelli ettiği için bir emirname yazıldığı zaman "Hakan Emrediyor ki" ibaresiyle başlarsa kabul olmazdı. Kabul olması için, "Hakan ve Hatun Emrediyor ki" sözleriyle başlaması gerekirdi. Ayrıca Hakan tek başına bir elçiyi huzuruna kabul edemezdi. Elçiler ancak sağda hakan ve solda hatun oturdukları bir zamanda, ikisinin birden huzuruna çıkarlardı. Şölenlerde, kenkaşlarda, kurultaylarda, ibadetlerde ve ayinlerde, harp ve sulh meclislerinde hatunda mutlaka hakanla beraber bulunurdu."(Gökalp,1958:112) Görüldüğü gibi, eski Türk toplumlarında, devlet hizmetlerinde bile erkeğin egemenliğinin olmadığı, devlet yönetiminin "karı-koca", "Hatun-Hakan" ekibinin ortak sorumluluğu ile yürütüldüğü bir gerçektir. Hatta yukarıda görüldüğü gibi, "yasa" mahiyetindeki "Emirname"ler her ikisince imzalanmazsa yürürlüğe konulmamaktadır. (Taşkıran,1978:13) Tarihte "Devlet Başkanlığı" yapan ilk kadınlarda Türklerdir. Mesela Delhi Türk Devleti'nde Raziye Sultan, Kirman'da Kutluk Türk Devleti'nde Türkan Hatun gibi. Türklerde örtünme (tesettür) yoktu.İslamiyet'in getirdiği daha çok büyük kentlerde özellikle İstanbul'da gelişen "kaç-göç adeti" köy ve kasabalarımızda pek etki yapmamıştır. Daha yakın tarihimizde kadının erkeğin sorumluluklarını hep paylaştığı görülür. Atilla, gelenekleri sürdürür, elçileri karısıyla birlikte kabul ederdi.(Göksel, 1993:109) Eski Türklerde evlilik kurumunda, "tek kadın – Monogami" esastı. Ailede mal-mülk tümüyle ortaktır. Çocuklar üzerinde velayet hakkı da birleşiktir. (İnan,1969:9) Görüldüğü gibi tarihsel gelişim sürecinde Türk toplumunda kadına gereken değer verilmiştir. Çeşitli Türk devletlerinde kadının önemli ve saygın bir konuma sahip olduğunu görmekteyiz. Yine Türk toplumuna her dönemde yön veren kadın olmuştur. Bu bir Türk yaşam tarzıdır. Bunu bir milletin dilinde, edebiyatında ve sanatında görmek mümkündür. Türk devletlerinde kadın yalnız ev içinde değil, tarlada, pazarda ve hatta devlet işlerinde eşinin yardımcısı olmuş, özellikle sosyal etkinliklerde ön planda yer almıştır. Kadının meclislere katılması, kaç-göç olmaması, yaşlı kadının söz sahibi olması,tek eşlilik modelinin yaygınlığı kadının taşıdığı değeri ortaya koymaktadır. (Erkal, 1987:101)

3.İslamiyet ve İslamiyet'ten Sonra Türk Kadını:

İslamiyet öyle bir toplumun içinde öylesine kötü bir ortamda doğmuştur ki, her manevi anlayışın düştüğü ve ahlak kurallarının sifra indiği bir dönemdir. Kuran-ı Kerim ve diğer dini kitaplar, bu kapkara devre "cahiliye devri" adını verirler. (Göksel,1993:113)

İslamiyet Arap ülkelerinde doğmuştur. Arabistan'da İslamiyet doğduğu zaman kız çocukları diri diri toprağa gömülüyor ve öldürülüyorlardı. Kız çocuğu doğuran kadınlar cezalandırılıyorlardı. Kadın bir sürüden farksızdı. Bir erkek istediği kadar kadınla evlenebiliyordu, kocası ölen kadın başka birine miras olarak

devredilebiliyordu ve erkeğin mutlak egemenliğindeki Arap kadınının hukuki yönden durumu erkeğin çok aşağısında idi. (Tozduman, 1984:28)

İslamiyet doğduğu ortamın etkisiyle, önce o yöre için kurallar getiriyordu. Kızların öldürülmesi yasaklanıyor, evlenme ve boşanma yasal kurallara bağlanıyordu. İslamiyet ile birlikte ilk kez miras hakkı ve mal edinme hakkı kadına tanınmış, kadına kocasına itaat zorunluluğu konurken, kocada karısına iyi davranma yükümlülüğüne bağlanmıştır. Kadın ve erkek Kur'an da eşittir. Ana ve baba saygı açısından denktir. (Doğramacı, 1989:133)

Bu açıklama gösteriyor ki, İslamiyet evlilik, eş sayısı, boşanma, miras hakkı, mal-mülk edinme, insanca muamele görme, cinsiyet ayrımı gözetmeme gibi konularda kadın ve erkeği aynı düzeyde görmektedir.

Türkler İslamiyet'e girişleriyle birlikte, bir taraftan kendi örf ve adetlerini muhafaza etmeye çalışırken, Arap ve istila ettikleri yerlerdeki Fars, Bizans ve Avrupa ülkelerinin kültürünün de etkisi altında kalmışlardır. Bu kültür karışımı içerisinde elbette ki Türk kadınının statüsünde de değişimler olmuştur. Daha sonra Anadolu' da doğan tarikatlar da Türk kadınının durumunu etkiler olmuştur. Bunlar arasında özellikle Mevlevilik ve Bektaşilik sayılabilir. Orta Asya' da ki Türk kadınının üyesi olduğu ailenin durumu hiçbir zaman babaerkil (Pederşahi – patriarkal) olmamıştır. (İnan,1969:19)

Selçuklular' ın X. Yüzyılda Anadolu'ya gelişlerine kadar, İslamiyet'in tesirlerine rağmen, Türk kadını aktiftir. Günlük yaşamda erkekle beraberdir. Eve kapatılmamıştır. "Harem" henüz bilinmemektedir. Selçuklu egemenliği 300 yıl kadar sürer. Bu dönemde kadının sosyal durumu hayli değişikliğe uğrar. Bununla beraber erkekten yine kopmamıştır. Sanat ve kültür hareketleriyle ilgilidir. Kadınlar adına Medrese, Hastane ve Kütüphaneler yapılmaktadır. İran'ın Kirman şehrinde Kutlu Türkan Hastanesi (1271), Kayseri'de bugün adına Tıp Fakültesi kurulan Gevher Nesibe Şifhanesi (1206), Divrik'te Turan Melek Hatun Kütüphanesi (XIV.yy) gibi. (Göksel, 1993:129)

Osmanlı toplumunda, özellikle İmparatorluğun ilk dönemlerinde medreselerin, tarikatların etkisiyle, kısmen kadına da dini inanışlarına göre sosyal hayatta bir yer tanınmış ise de bu durum gitgide kaybolmuştur. Osmanlı toplumunda kadının "harem"e kapatılarak toplum yaşantısının dışına itilmesinin İstanbul'un alınışından sonra Osmanlılar' ın köleci Bizans devlet yapısından etkilenmesiyle başladığı sanılmaktadır. (Çağlar, 1992:49)

Osmanlı toplumunda, kadının önceleri sahip olduğu yerini kaybetmesinin nedeni, İslamiyet'in kabul edilmesiyle birlikte, Arap geleneklerinin ve kültürünün etkisi altında kalmasının bir sonucu olduğu öne sürülmektedir.

İslam dininin kabul edilmesiyle kadın toplumdaki yerini kaybetmiş, eve kapanmıştır. Diğer bir görüşe göre Türk kadınının toplumdaki yerini kaybetmesine

neden olan temel etken, Osmanlı Devleti' nin kuruluş aşamasından başlayarak Bizans kurumlarının etkisinde kalması ve kadının hareme kapanmasıdır. Bu açıklamaların ikisi de kadının Osmanlı toplumunda ki yeri konusunu çözümlenmede geçerli olduğu açıktır. (Doğramacı,1989:2) Özellikle Osmanlıların ilk dönemlerinde büyük şehirlerde medreselerin ve tarikatların tesiriyle, nispeten kadına da dini inançlarına göre sosyal hayatta bir yer tanınmış ise de, bu durum gitgide kaybolmuştur. Osmanlı haremli kadınların kendi aralarında ve yalnızca ailelerinde erkeklerle temas halinde yaşadıkları ve kadının temel toplumsal işlevini çocuk doğurmak yetiştirmek ve erkeklere hizmet ve cariyelik olarak belirleyen bir kurumdur. Yani bir anlamda haremde yaşayan kadınlar hukuken olmasa da toplumsal ilişkiler bakımından köle durumunda idiler. Bir kurum olarak “harem” Engels'in kadının “evcil köleliği” olarak tanımladığı durumun tipik bir örneğidir. (Tekeli,1982:377) Ancak Osmanlı toplumunda kent kadınları tümüyle eve kapalı bir biçimde kurumsallaşmış kadınlık uğraşını sürdürürken kırsal kesim kadınının üretimde yer aldığı bilinmektedir. Ayrıca bu dönemde yönetici sınıf kadınlarının dışında kalan halk sınıfı kadınlarının kimi uğraşlara girdikleri padişah fermanlarından anlaşılmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman ve Üçüncü Selim dönemlerinde halk sınıfından kimi kadınların çalışma yaşamına girdikleri bilinmektedir. Örneğin, bu dönemlerde kadınların pratik hekimlik yaptıklarına ilişkin belgeler bulunmuştur. Kanuni dönemde evden eve dolaşan bohçacı kadınlar, çalışan kadınlar sayılmaktaydı. (Çiftçi, 1982:81) Kentlerdeki her türlü mesleki etkinliklerin kadına yasak oluşu onu, kocasına ya da çocuklarına tümüyle bağımlı kılmıştır. Onları terketmesi, yoksulluğa düşmesi ya da ölümü halinde sefaletin kucağına iter. (Caporal, 1982:61) Giyim konusunda da bu dönemde kadınlara bir takım kısıtlamalar getirilmiştir. Kadınların giysileri feracelerin boylarına kadar belirlenmiş olup, bayramlarda bile dışarı çıkmaları, gezi yerlerine gitmeleri konusunda, çok az sayıda kadının ev dışına çıkmayı başarabilmesine karşılık bu sınırlı uğraşlar bile fermanlarla yasak edilmiştir.

Gerek Selçuklular gerekse Osmanlı kadınına “Saraylı kadın” ve “kırsal alandaki emekçi kadın” olmak üzere ikiye ayırarak değerlendirmek gerekir. Her ikisi de temelde erkeğe bağımlıdır. Saraylı kadın tam bir tüketici olduğu halde, kırsal alandaki kadın üreticidir. Saraylı kadın örneğinde özellikle Valide Sultanların padişah nezdindeki etkilerini anımsamak gerekir. Sarayda özel bir yeri olan Valide sultanları özellikle yükselme devrinden sonra politik bir nitelik kazanmıştır. (Tunç,1981:108) Tanzimat dönemine kadar Türk kadını ile ilgili kısıtlamalar birbirini takiben fermanlarla devam etmiştir. Fakat bu yaşamın ilginç bir yönü de vardır. Türk kadınının bu baskıya tam anlamıyla boyun eğdiği söylenemez. Özellikle giyim – kuşamda padişah fermanlarının yerine “moda” cereyanları kadınları etkilemiştir. Kıyafetlerde değişme hareketleri kendini göstermeye başlar.

Osmanlı Devleti'nde kapsamlı bir toplumsal değişmeye yol açan ilk önemli gelişme, Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan yeni tarihi dönemdir. Batı

dünyasında tanık olunan pek çok gelişmenin sonuçta Osmanlı bürokrasisini de etkilemesinin yanısıra batılı devletlerin Osmanlı devletini yönlendirmeye dönük politikalarının da etkisiyle ilan edilen bu ferman, Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısında ciddi değişimlere neden olmuştur. Bu değişimlerin niteliği ve boyutu, yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti'nin tarihsel gelişimi ile karşılaştırıldığında daha iyi anlaşılacağı gibi, etkileri açısından o denli derin ve şiddetli olmuştur ki, bunun sonucunda yaşanan kurum, kavram ve kurumsal değişimler, sonraki önemli değişimlerin de nedeni haline gelmiştir. Bu önemli tarihsel evreyi, önce kazanılan özgürlüklerin geriye doğru gidişi demek olan istibdat rejimi, ardından da daha ciddi bir toplumsal dönüşüm olan II. Meşrutiyet hareketi izlemiştir. (Kırkpınar,1998:13) Bu döneme gelinceye kadar her türlü haktan yoksun olan kadın statüsünün durağan hali Tanzimat hareketiyle hızla değişmeye başlamıştır.

Tanzimat hareketiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa'dan esinlenen bir dizi reformun gerçekleştirildiği görülmektedir. Batı uygarlığına gerçek yöneliş ve alıştırmaları da bu dönemde başlamıştır. Avrupa'da ortaya çıkan her ideolojik hareket, er yada geç, kısmen birbiri üzerine binerek kısmen de eski İslam görüşünün yerini alarak, yeni bir etik görüşün olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nda yankılanmasını buluyordu. (Caporal, 1982:52)

Tanzimat'la başlayan çağdaşlaşma hareketi çerçevesinde Türk kadını gerek düşünce alanında, gerekse doğrudan doğruya siyasi ve toplumsal haklar yönünde ciddi adımlar atabilmiştir. Bu gelişmeler ancak, söz konusu dönemlerin düşünce yapılarının ve ideolojik kalıplarının kendine özgü kalıpları içinde anlam kazanabilmektedir.

Batıya yönelme hareketlerinin en önemlisi kuşkusuz eğitim ve öğretim alanında başlamıştır. Askeri okullarımızda Türk ordusu Tanzimat'tan önce başlayan batılılaşma hareketi ile eğitim sistemimize öncülük yapar. Askeri okullarımız arasında Rüştîye (Ortaokul), İdadi (Lise) ve 1773'te Mühendishane-i Bahri-i Hümayun (Deniz Harp Okulu), 1793'te Mühendishane-i Berr-i Hümayun (Kara Harp Okulu), 1826'da Tıphane-i Amire (Askeri Tıbbiye), 1836'da Mızıka-yı Hümayun (Saray Bاندosu ve Askeri Mızıka Okulu) gibi modern eğitim müesseseleri açılmış ve mezunlarını vermeye başlamıştır. (Göksel, 1993:133-134) Öte yandan toplumsal gerilemenin nedeni olarak kadınların cehaletini ve geriliğini gören "batıcı" aydınlar, kadınların eğitilmesi gereğini kabul ederler. Kızlarımız için ilkokul ve ortaokulların eğitimine 1858'de başlanır. Meslek okulu olarak ilk önce, 1842'de Askeri Tıbbiye'ye bağlı olarak ilk "Ebe Okulu", 1869'da İnan Sanayi Mektebi (Kız Sanat Okulu), 1870'de Darülmuallimat" (Kız Öğretmen Okulu) açılır. (Göksel, 1993:134) Böylece Türk kadınının ev dışında, okulda yetiştirilmiş olarak ilk mesleği olan Ebelik ve Öğretmenlik meslekleri için okullar açılmış oldu.

Kuşkusuz bu modern kurumlardan yararlanabilen üst tabakalara mensup ve büyük kentlerde yaşayan kadın sayısı çok azdı. Bu okur-yazar kadınlar, yine de 19 yüzyıl sonlarında gazetelerde kadın sayfalarının yer almasına ve hatta kadınlar için,

yazarları da kadın olan gazete ve dergilerin yayınlanmasına zemin oluştururlar. (Mukadderat, Şukufeza, Hanımlara Mahsus Gazete) gibi. II. Meşrutiyet Dönemi'nde aydın kadınlar, kadın statüsünün değerlendirilmesi amacıyla Teali-i Nisvan, Müdafaa-i Hukuku Nisvan, Asri Kadınlar Cemiyeti gibi dernekler kurulmuştur. Bu dönemde kadınları ilgilendirip de gündeme gelen tek konu evlilik statüsüdür. 1917 kararname, evliliği yasal bir çerçeveye bağlarken, kadınlara ilk defa boşanma hakkını verir.... Çok karılı evliliği karının rızasına bağlayarak sınırlandırır. (Tekeli, 1983:1192)

Tanzimat döneminin reformcu havası içinde Namık Kemal, Şemseddin Sami, Abdülhak Hamit Tarhan gibi düşünürler, dönemin gazete ve dergilerinde kadın konusu üzerinde durmuşlardır. Batıdaki feminist hareketlerin etkisiyle Türk kadınının çeşitli mesleklere girmesini teklif etmişler, görücü usulüyle evlenmenin zararlarını belirtmişler ve Türk kadınının geçirdiği sarsıntıya işaret etmişlerdir. (Taşkıran, 1982:24)

Birinci Dünya Savaşı Osmanlıların yenilmesi ve ardından başlayan Kurtuluş Savaşı, kadınların gerçek yaşamlarında hukuki statülerini zorlamasına imkan veren değişikliklere yol açar. Çok sayıda kadın cepheye giderek, erkeklerin yerine işçi ve memur olarak çalışma hayatına girmiş, ilk işçi hakları kadın işçilerle ilgili olarak tanınmıştır.

Sonuç olarak teokratik bir yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat'tan birinci dünya savaşı sonuna kadar geçen dönemde kadın sorununa ilişkin gelişmelerin temel niteliği, bu gelişmelerin temel niteliği Oya Çiftçi'nin belirttiği gibi (Çiftçi, 1982:29) kapsayıcı değil, büyük kent kadınlarının çok sınırlı bir kesimine yönelik olmasıdır. Bu dönemde kadınların büyük bir bölümü tarımda çalışırken, büyük kentlerde çok az sayıda bir kadın grubu öğrenim olanaklarından yararlanabilmekte, işçi kadınlarda fabrikalarda çok düşük ücret karşılığı çalışmaktaydı. Evlenme ve boşanma konularında şeriat hükümleri yürürlükteydi. Kentli seçkin bir kadın kesiminin örgütlenme çabasında olmasına karşın, Batılı kadınların yürürlükteki eşit haklar mücadelesine benzer bir mücadeleyi sürdürememiş ve sorunların çözümünü yöneticilerden beklemişlerdir. Görüldüğü gibi İslam dininin etkisi altında kalan Osmanlılarda, hiçbir hak ve yetkisi olmayan Türk kadınlarının bu hak ve yetkilerine kavuşmalarının ilk adımı Tanzimat döneminde atılmıştır. Özellikle edebiyatçıların ve aydınların kadının toplumsal statüsünü eleştirmeleri ve kınamaları kadınlar için beklenen olumlu sonuçların ilk adımları olmuştur.

4.Kurtuluş Savaşı ve Sonrasında Türk Kadını ve Atatürk

Tanzimat'tan sonra düşünce dünyasında ve siyasal yaşamda kimi geriye dönüşler olmakla birlikte , imparatorluk sosyal yaşantısında, dünyada gelişen yeni siyasal akımlarında etkisiyle özellikle II. Meşrutiyet döneminde radikal kırılmalar görülmüştür. Kadın sorunları açısından ilk ciddi gelişmeler bu dönemde

yaşanmıştır. Kadının toplum içindeki etkinliği arttıkça, kadınla ilgili olarak toplumda oluşturulan rol de önem kazanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nde siyasal teoriler açısından tepeden inme ve devlet merkezli bir zorlama olarak görülse de, kadının radikal nitelikli hak kazanımlarına bu dönem adeta bir zemin hazırlamıştır. Söz konusu dönemde yaşanan deneyimler ve bu deneyimlerle ortaya konulabilen birikim, Cumhuriyet Türkiye'si'ne aktarılan önemli bir mirastır. (Kırkpınar, 1998 :14)

Cumhuriyet döneminde Atatürk devrimleri ile kadınların toplumsal durumları önemli bir değişimin ve gelişimin içine girmiştir. Yasalarda kadın-erkek eşitliği büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. Kadın, boşanma hakkında, seçme-seçilme, eğitim, meslek seçimi, kamu görevleri yapma haklarına kavuşmuştur. Gerçek anlamda modern bir toplumu oluşturan bütün sektörlerde en ciddi atılımlar bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk gibi karizmatik bir önderin bunda belirleyici bir rol oynadığını söylemek gerekir. Gerçekte Atatürk'ün düşünce dünyasının oluşumunda Tanzimat'la birlikte yaşanan batılılaşma çabaları etkili olmakla birlikte, Atatürk'ün yalnızca yakın çevresinden gelen etkileyici faktörlerin yanısıra, dünya klasiklerine olan yakın ilgisi ve yoğun okuma tutkusunun çok daha fazla yönlendirici olduğu söylenebilir. Bu nedenle, Türkiye'de ki kadın konusundaki fiili gelişmeleri yakından görüp anlayabilmek için O'nun düşünce dünyasında yer alan kadın konusu ve bu konu ile ilgili öngörülleri önemlidir.

Bu anlatılan ve açıklananların yanı sıra, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana, gerek toplumsal yaşantı içinde kadının yeri gerekse hızla gerçekleştirilen sanayileşme, kentleşme sürecinde kadının aldığı yeni statü ve hukuksal kazanımlar, adeta yakın Türkiye tarihinin canlı bir panoraması niteliğindedir. (Kırkpınar,1998:14) Toplumun yaşantısını belirleyen temel faktörler gittikçe içiçe girip karmaşık ve girift bir durum alırken, kadının statüsü de aynı süreci yaşamıştır. Böylelikle 1950'li yıllardan bu yana, Türkiye'de gerek ekonomik sektörlerle, gerek kültürel yapılara, gerek dini kalıplara, gerekse sosyal yaşantı biçimlerine göre kadın grupları arasında ilişkiler yönünden bir yakınlaşma değil, adeta bir uzaklaşma ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda ise başta fırsat eşitliği olmak üzere her alanda olumsuz göstergeler ortaya çıkmaya başlamıştır. Çalışan kadınlar arasında şaşılacak kadar derin farklılıklar söz konusu olmuştur. Çalışmayan kadınlar arasında da, gerek sosyal statü, gerek dinsel taassubun dayatmaları ve gerekse diğer normlar açısından benzer farklılıkları görmek mümkündür. Toplumu oluşturan katmanlar arasında olduğu gibi her bir katmanda yer alan guruplar arasında da ciddi farklılaşmalar söz konusudur. Bu farklılık ve anlam derinliği, bütünüyle Cumhuriyet döneminin benimsediği yeni felsefeden ve uygulamadaki yöntem farklılığından kaynaklanmaktadır. Kadının gerçek toplumsal statüsünde, gerekse bizzat kendisinin, kendi bedensel ve ruhsal yapısının algılayışında ve tanımlayışında geçmiş dönemlerle kıyaslanamayacak farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu farklılığı yaratan başta kültürel ve eğitimsel alanlarda olmak üzere, teknolojiye,

sanayileşmede, tarımda ve bürokraside yaşanan gelişmeler... Toplumun her kesiminde olduğu gibi kadın konusunda da yeni algılamalara ve statü edinme süreçlerine yol açmıştır. Kısaca Cumhuriyet kadını, bölgeler ve kültürler arasındaki farklılıklara ve yaşanan yoğun çelişkilere rağmen önceki dönemlerden kıyaslanamayacak ölçüde farklıdır. Bu farklılık yalnızca kadının dış görünüşünde değil, toplumsal statüsünde, kültürel yapısında, kişilik tanımlamasında tanık olunan çok yönlü bir farklılıktır. Bu değişimler, hiç kuşku yok ki, ülkede yaşanmış olan ekonomik, toplumsal, kültürel alandaki yoğun değişimlerle paralellik göstermektedir. (Kırkpınar,1988:14-15)

Kadının başta eğitim olmak üzere, hukuk, çalışma, siyasal katılım, toplumsal yaşamda ve aile yaşamında eşit haklara sahip olarak yerini alması için gereken tüm atılımlar yapılmış ve mümkün olan kısa zaman içinde gerçekleştirilmiştir.

Daha Kurtuluş Savaşı'nın başlangıç yıllarında gerek hazırlık aşamasında gerekse savaş sırasında Türk kadınının yapmış olduğu hizmetlerin önemi tartışma götürmez ölçüde büyüktür.

Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nı verirken güç aldığı, yardımını gördüğü Türk kadınına hiç unutmamıştır. Vefa duygusunu her fırsatta belirtmiştir. Cumhuriyet dönemi boyunca kadın haklarına öncelik tanınması veya çok önem verilmesinde bu duygunun etkisi vardır. (Gül, 1998:79)

Atatürk, Türk kadınına kendine özgü bir anlayışla gereken önemi vermiş ve bunu çeşitli nedenlerle yapmış olduğu yurt gezilerinde açık bir dille ifade etmiştir. Daha 23 Mart 1923' te kadınlara Konya'da söylediği şu sözler önemlidir.

“Son senelerin inkılap hayatında hummalı fedakârlıklarla mahmul mücadele hayatında, milleti ölümden kurtararak hulâsa ve istiklale götüren, azm-ü faaliyet hayatında her ferdi milletin mesaisi, gayreti, himmeti, fedakarlığı sebkeylemiştir. Bu meyanda en ziyade tebcil ile yâd ve daima şükran ile tekrar edilmek lazım gelen bir himmet vardır ki, o da Anadolu kadınının ibraz etmiş olduğu çok ulvi, çok yüksek, çok kıymetli fedakarlıktır.... Kimse inkar edemez ki, bu harpte ve ondan evvelki harplerde milletin kabiliyeti hapyatietisini tutan hep kadınlarımızdır. Çift süren, tarlayı eken, ormandan odunu, keresteyi getiren, mahsullâtı pazara götürerek paraya kalbeden, aile ocaklarının dumanının tüttüren, bütün bunlarla beraber, sırtıyla, kağnısıyla, kucağındaki yavrusuyla, yağmur demeyip, kış demeyip, sıcak demeyip, cephenin mühümmatını taşıyan hep onlar, hep o ulvi, o fedakâr, o ilâhi Anadolu kadınları olmuştur.” (Caporal, 1982:180)

Yine bir yurt gezisi sırasında daha açık ve seçik sözcüklerle Mustafa Kemal şöyle demektedir.

“Türk kadını savaş sırasında ülkeye çok büyük yardımda bulundu; herkes gibi o da acı çekti. Bugün o özgür olmalıdır, eğitim görmeli, okullar kurmalı,

ülkede erkeklere eşit bir konuma sahip olmalıdır. Buna hakkı vardır.”(Caporal, 1982:180)

Atatürk, Ocak 1923’te İzmir’de yaptığı bir konuşmada özellikle kadın ve erkeğin kalkınmada birlikte yer almaları gerektiği konusundaki düşüncelerini şöyle dile getirmektedir:

“Şuna inanmak gerekir ki, yeryüzünde herşey kadınlar tarafından yapılmıştır. Bir toplum onu oluşturanlardan yalnız birinin ihtiyaçlarının kazanılması ile yetinirse, o toplum yarından çok güçsüzlük içinde kalır... Bir millet ilerlemek ve uygarlaşmak isterse, özellikle bu noktayı temel alarak benimsemek zorundadır. Kadınlarımız da bilgili olacak ve erkeklerin geçtiği tüm öğretim derecelerinden geçeceklerdir. Sonra kadınlar, toplumsal hayatta erkeklerle birlikte yürüyerek birbirlerinin yardımcısı ve destekçisi olacaklardır. Memleketimizde cahillik varsa bu yaygındır.Yalnız kadınlarımızı eğil, erkeklerimizi de kapsamaktadır... Son olarak diyorum ki, bizi analarımızın adam etmesi gerekirdi. Onlar edebilecekleri kadar etmişlerdir. Ancak bu günkü seviyemiz, bu günün gerektirdiği zorunluluk ve ihtiyaçlara yeter değildir. Başka zihniyette, başka olgunlukta adamlara ihtiyacımız var. Bunları yetiştirecek olanlarda bundan sonraki annelerdir.”(Gül, 1998:79)

Bu konuşmalar açıkça, Atatürk’ün kadınlar yararına açtığı aktif mücadelenin başlangıcını ifade eder. Artık kadınlar hakkında halkın kafasında bulunan olumsuz fikirleri yok etmek için hiçbir fırsatı kaçırmadı. 1924 yılında yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

“Uyarlıktan söz ederken kesinlikle açıklamalıyım ki, aile hayatı gelişmenin temeli ve güç kaynağıdır. Kusurlu bir aile yaşamı, sosyal, ekonomik ve siyasi zayıflıklara yol açar. Aileyi oluşturan erkek ve kadın unsurların doğal haklarından yararlanmaları ve ailede ki ödevlerini yerine getirecek şartlar içinde bulunmaları çok gereklidir.”(Genel Kur. Baş.,1988:331)

Görüldüğü gibi Atatürk, daha Cumhuriyet edilmeden önce kadın hak ve statülerinden her fırsatta söz etmiştir. Bu anlamda İnebolu’da yaptığı konuşmada ciddi bir muhakemeye dayanmadan kadınlara yüklenen bütün adetleri bırakmak gerektiğini açıkça ifade etmiştir.

Türkiye’de kadın hakları ile ilgili ciddi gelişmeler Cumhuriyet ile birlikte başlamıştır. 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet’ in ilanı ile birlikte Türkiye yeni devrim ve reformlara sahne olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Atatürk Türk kadının toplumsal statüsünü değiştirmek için çok sayıda reformlara girişmiş ve hepsinde başarılı olmuştur. Özellikle 1925- 1926 yılları kadın haklarının sık sık konuşulduğu yıllar olmuştur. Atatürk 28 Ağustos 1925’te İnebolu konuşmasında, giyim, şapka ve Türk kadınından söz etmiştir. Ülkenin esenliği ve çağdaşlığını kadınların dünyaya açılmasında gördüğünü ifade etmiştir. 30 Ağustos 1925 günü Kastamonu konuşmasında yine kadın hakları üzerinde duran Atatürk;

“Bazı yerlerde görüyorum ki kadınlar, yüzünü gözünü gizliyor ve yanından geçen erkeklere karşı ya arkasını çeviriyor veya yere oturarak kapanıyor. Bu tavrın anlamı nedir? Efendiler medeni bir milletin anası, millet kızı bu garip şekle son vermelidir.... Şüphe yok ki ilerleme adımları, iki cins tarafından beraber, arkadaşça atılmak ve ilerleme yeniliklerle birlikte, merhaleler aşmak lazımdır. Böyle olursa, inkılap başarılı olur. Herhalde daha cesur olmak lüzumu açıktır.” (Gül,1998:80) demiştir.

Atatürk, kadın hakları konusunu, öteki gelişmelerin bir parçası olarak görmüş, birbirinin tamamlayıcısı ve destekleyicisi yaklaşımıyla hareket etmiştir. Genel olarak, devrimlerin başarıya ulaşabilmesi için Türk kadınının çağdaş dünyadaki yerini almasının gerektiğini kesin ve kararlı ifadelerle vurgulamıştır. Atatürk, kadının kıyafeti ile ilgili konuya eğilirken, kuşkusuz kadının, erkeğin yanında toplumsal yaşantı ile bütünleşmesinin tek engelini yalnızca kıyafet ile ilgili olmadığını biliyordu. Bunun yanında bir çok kuralların da aynı şekilde değiştirilmesini istemiştir.

Kadın hak ve statüleri konusunda en önemli gelişmelerden biri de 17 Şubat 1926 günü kabul edilen “Türk Medeni Kanunu” dur. Bu kanunla Türk vatandaşları ayırım yapılmaksızın diğer uygar ülkelerin vatandaşları gibi eşit haklara kavuşmuşlardır.

Bu yasa ile kadın, öncelikle anne ve eş olarak değerlendirilmektedir. Atatürk'ten güç alan Türk kadını, her sahada kendini yenilemiştir... Poligami önlenmiş, evlilikte tek eşlilik gündeme gelmiştir. Kadına kocasından ayrılma hakkı tanınmış, tanıklıkta cinsiyet farkı ortadan kaldırılmıştır.(Gündüz, 2000:238)

Atatürk bu gelişmelerin ardından, kadınlarımızın ekonomik hayattan sonra eğitimde ve siyaset alanında da gerekli yerini almalarının önemi üzerinde durmuştur. Atatürk çok iyi biliyordu ki, kadının toplumda yerini alabilmesi eğitimle mümkündür. 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Öğretim Birliği Yasası) ile kadın ve erkeklerin eşit öğretim imkanlarından yararlanması sağlanmıştır.

Atatürk, hareketinin başından beri kadının eğitime ve eşitliğine büyük önem vermiştir. Atatürkçü eğitim sistemi, laik bir niteliğe sahip olarak gelişip yaygınlaşırken, çağdaş uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Bu arada kadınlarımızın eğitim, sağlık, ekonomik faaliyetler vb. de yer ve görev almaları ile ülke kalkınmasına da katkıları artmaktadır. Ülke kalkınmasını kadın-erkek eşitliği ile bilimsellikte gören Atatürk, gelişmelere bu anlayış ile yön vermiştir.(Gül, 1998:83)

Türk kadını çok kısa bir zaman içinde çalışma alanlarının her dalında başarı ile görev yapabilme durumuna gelmiş ve pek çok Avrupa ülkesinde bile yasal ve yasa dışı olarak uygulanan ücret farklılıklarından uzak olarak emeğinin karşılığını alabilmiştir.(Doğramacı, 1989:136)

Kadının toplumsal konumunun değişmesinde en önemli haklardan biri de 3 Nisan 1930'da tanınan Belediye Meclislerine seçme ve seçilme hakkıdır.(Arat, 1986:127) Türk kadınları bu haklarını 1933'te kullandılar. 5 Aralık 1934'te de milletvekili seçme ve seçilme hakkıyla birlikte Türk kadınlarına eşit yurttaşlık hakları tanınmış oluyor... Atatürk bu konudaki düşüncelerini şöyle dile getiriyor:

“Bu kararlar Türk kadınları siyasal ve sosyal alanda pek çok batı ülkesindeki kadınlardan daha üstün bir durum kazanmışlardır. Bundan sonra peçe altında, kafes altında kadın kalmayacaktır. Türk kadınları bugün en önemli haklarını kazanmışlardır. Bundan ötürü ben bu kararı en önemli reformlarımızdan biri sayıyorum.”(Arat, 1986:126-127)

Kaynakça

- AKSAN Akil, (1981), Atatürk Derki, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ARAT Necla, (1986), Kadın Sorunu, Say Yayınları, İstanbul.
- CAPORAL Bernard, (1982), Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, No:233, Ankara.
- ÇAĞLAR Şebnem, (1992), Aile İçi Rol ve Statünün Paylaşılmasında Çalışan Kadının Yeri (Sivas İli Kamu Kesiminde Çalışan Kadınlar Örneği) Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- ÇİFTÇİ Oya, (1982), Kadın Sorunu ve Türkiye'de Kamu Görevlileri Kadınlar, T.O.D.A.İ.E. Yayınları, Ankara.
- DOĞRAMACI Emel, (1989), Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- EKİN Nusret, (1990), “OECD Ülkelerinde Kadın İş Gücü ve İstihdam Sorunları” Değişen Bir Toplumda Kadınların İstihdam İmkanlarının Geliştirilmesi Konulu Uluslar arası Konferans, İş ve İşçi Bulma Kurumu, 7-8 Kasım 1989, Ankara
- ERKAL Mustafa, (1987), Sosyoloji, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- EYÜBOĞLU Zeki, (1981), Atatürk'ten Özdeyişler, Uygur Yayınları, İstanbul
- Eyüp Kemerlioğlu'na Armağan, Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fak.Yayınları, Önder Matbaacılık, Sivas 2000.
- Genel Kurmay Başkanlığı, (1988), Atatürkçülük, I. Kitap, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- GÖKALP Ziya, (1958), Türkçülüğün Esasları, Varlık Yayınları, İstanbul.
- GÖKSEL Burhan, (1993), Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- GÜL Muhittin, (1998), “Bizde Kadınların Siyasal Haklar Alması ve İlk Kadın Milletvekillerimiz” Cumhuriyet' in Kuruluşunun 75. Yılı Armağanı, Gazi Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tar. Arş. Ve Uyg. Merkezi Yayın No:3, Ankara.

- GÜNDÜZ Ferhunde, (2000), “Kadın İşgücünün Türk Ekonomisine Katılımı” Prof. Dr. Eyüp Kemerlioğlu'na Armağan, Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fak.Yayınları, Önder Matbaacılık, Sivas.
- İNAN Afet, (1982), Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, M.E.B. Yayınları, İstanbul.
- İNAN Afet, (1969), Atatürk ve Kadın Haklarının Kazanılması, İstanbul.
- KAFESOĞLU İbrahim, (1980), Eski Türk Dini, Kültür Bakanlığı Yayınları, No:367, Ankara.
- KAĞITÇIBAŞI Çiğdem, (1990), “Türkiye’de Kadınların Aile İçi Statüsü, Eğitim ve İstihdamı”, Değişen Bir Toplumda Kadının İstihdam İmkanlarının Geliştirilmesi” Konulu Uluslar arası Konferans, 7-8 Kasım 1989, İş ve İşçi Bulma Kurumu, Ankara.
- KIRKPINAR Leyla, (1998), Türkiye’de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın, Türkiye İş Bankası, 75. Yılda Kadınlar ve Erkekler, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul
- ÖZDEN Yakut, (1990), Değişen Bir Toplumda Kadının İstihdam İmkanlarının Geliştirilmesi Konulu Uluslar arası Konferans, 7-8 Kasım 1989, İş ve İşçi Bulma Kurumu, Ankara.
- ÖZTELLİ Cahit, (1976), “Türk Ulusunun Kadın Tipleri”, Halk Eğitim Gazetesi, 23 Şubat 1976.
- SAVCI Kemal, (1973), Cumhuriyetin 50. Yılında Kadın, Ankara.
- TAŞKIRAN Tezer, (1978), Cumhuriyetin 50. yılında Türk Kadın Hakları, Başbakanlık Kül. Müsteşarlığı Yay.
- TAYAN-TUNÇ Füsun, (1981), Dünyada ve Türkiye’de Tarih Boyunca Kadın, Tan Yayıncılık, Ankara.
- TEKELİ Şirin, (1998), Kadınlar İçin, Alan Yayınları, İstanbul.
- TEKELİ Şirin, (1982), “Türkiye’de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri” Türkiye Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, İstanbul.
- TOZDUMAN Zeynep, (1984), İslam’da Kadın Hakları, Kadın ve Aile Yayınları, Ankara.
- Türk Aile Ansiklopedisi, (1991), T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay. Cilt:2, Ankara.
- UNAT N. A.,(1982), “Türk Kamu Yönetiminde Kadın Görevliler”, Türk Toplumunda Kadın, Ekin Yayınları, İstanbul.